

Iva Kolak

Sveučilišna knjižnica u Splitu
ikolak@svkst.hr

UDK 027.9 (497.5 Sinj)
Stručni rad / Professional paper

NARODNA ČITAONICA CETINSKA U SINJU

Public Reading Room of Cetina Region in Sinj

Sažetak

Godine 2017. navršilo se 150 godina od otvaranja Narodne čitaonice cetinske u Sinju. Ovaj rad pokušava rasvijetliti okolnosti u kojima je začeta misao o osnivanju prve narodne čitaonice u Sinju i događaje koji su prethodili njezinu otvaranju te dati odgovore na krucijalna pitanja: tko su njezini idejni začetnici i stvarni osnivači, kada je osnovana Narodna čitaonica cetinska, tko su bili njezini članovi, gdje je bila smještena, kakvu je knjižnu građu posjedovala i kako ju je nabavljala te kakvu je ulogu imala u konkretnim povijesnim zbivanjima u razdoblju hrvatskog narodnog preporoda. Ali odgovore na pitanja od koga je najviše naručivala knjige, kako se i zašto ugasila i jesu li njezine knjige u temeljima „knjižnice u mistu“ - ne možemo sa sigurnošću dati. Zbivanja oko Narodne čitaonice cetinske u borbi za napredak, pouku i prosvijetljene puka treba oteti zaboravu.

Ključne riječi: *Narodna čitaonica cetinska – osnivanje i djelovanje, Pravilnik Društva Narodne čitaonice cetinske, Sinj - hrvatski narodni preporod*

Summary

In 2017, it was 150 years from the opening of the Public Reading Room of Cetina region in Sinj. The aim of the paper is to elucidate the circumstances in which the idea of establishing the first Public Reading Room in Sinj was initiated and the events that preceded its opening, as well as to give answers to the essential questions, some of them being as follows: Who were its creators and real founders? When was the Public Reading Room established? Who were its members? Where was it situated? What kind of library materials did the Public Reading Room possess and how did it obtain the materials? What was its role in the concrete historical events in the period of the Croatian national revival? However, we cannot surely provide answers to the following questions: Who was it that the Reading Room ordered most of the books from? How and why was it closed? Are the books of the Public Reading Room fundamental for the “local library”? Surely, the events concerning the Public Reading Room of Cetina region in striving for progress, education and enlightenment of common people, should not be forgotten.

Keywords: *Public Reading Room of Cetina region – establishment and work, Regulations of the Public Reading Room of Cetina Region Association, work, Sinj - Croatian national revival*

Uvod

Osnivanje prvih čitaonica u Hrvatskoj

Dok su razne udruge i klubovi visokog društva diljem razvijene Europe osnivali i prakticirali svoje čitaonice, često ograničene na svoj stalež¹, U Hrvatskoj je ta praksa započeta demokratizacijom društva početkom 19. stoljeća. „Prve preporodne čitaonice osnovane su u Zagrebu, Varaždinu, Karlovcu i Križevcima. Osim zabavno-društvene uloge, čitaonice su dobivale nacionalno, a zatim i političko značenje. Godine 1842. u krilu preporodne Čitaonice zagrebačke osnovana je Matica ilirska (od 1874. Matica hrvatska), kojoj je svrha bila širiti znanost i književnost na hrvatskom jeziku te izdavati preporodna djela.“² Hrvatski narodni preporod i ilirski pokret na čelu s Ljudevitom Gajem ubrzo se proširio na južni dio Hrvatske, u dalmatinske gradove i na otoke. U to vrijeme narodnjačka i autonomaška politika bile su u neprestanoj političkoj borbi za prevlast u Dalmaciji. Stare novine i časopisi nezaobilazan su i čest informacijski izvor koji koristimo tragajući za cjelovitijim uvidom u onodobne političke, ekonomske i kulturne događaje koji su zabilježeni, ponekad i slikovno prikazani. Komentari u novinama važan su izvor podataka o zbivanjima u određenom vremenskom razdoblju. Na stranicama tada aktualnih zadarskih novina *Il Dalmate* i *Il Nazionale* možemo iščitati tadašnja politička zbivanja u Dalmaciji.³ Pratili su zalaganja hrvatskih intelektualaca za združivanje Dalmacije s Banskom Hrvatskom, za uvođenje hrvatskog jezika u javni život, kao i stav Nikole Tomassea o autonomiji Dalmacije i posebnosti dalmatinske narodnosti. Sinjski franjevci Ante Konstantin Matas, Špiro Tomić i Gabro Puratić sudjelovali su u razrađivanju ideje o pokretanju narodnjačkog glasila koje će se pojaviti 1862. godine pod imenom *Il Nazionale*, u početku sa skromnim hrvatskim *Prilogom*.⁴

Sinj u drugoj polovici 19. stoljeća

Sinj je početkom druge polovice 19. stoljeća bio najpoznatiji gradić Dalmatinske zagore. Ne samo po Svetištu Gospe Sinjske nego i po Hrvatskom nižem gimnaziju, koji je osnovan 1838. godine kao privatna gimnazija. Odlukom Ministarstva bogoštovlja i nastave na temelju ugovora s Franjevačkom provincijom Presvetog Otkupitelja u Splitu službeno je 26. listopada 1854. godine postala javnom gimnazijom s hrvatskim nastavnim jezikom („ilirico-dalmata“). Nosila je naziv Javno više hrvatsko gimnazije u Sinju pod upravom O. O. franjevacu Prisiv. Odkupitelja.⁵ Bila je to prva javna škola u Dalmaciji s nastavom na hrvatskom jeziku. Njezinu važnost prepoznala je i uprava sinjske općine te ju je novčano podupirala sve do 1930. godine. Gimnazija je doprinosila podizanju razine obrazovanja u Sinju i okolnim selima, tada uglavnom građanske djece. Poslije će postati rasadište budućih sinjskih intelektualaca.⁶ Uz tadašnju gimnaziju Sinj

1 U Engleskoj i Francuskoj u 17. st. osnivane su prve čitaonice, a potom i u drugim europskim zemljama. Bile su mjesta druženja učenog građanskog sloja: književnika, činovnika, časnika, svećenika, raznih udruga itd. Prvotni im je cilj bio promicanje kulture čitanja knjiga, časopisa i novina – stjecanje novih saznanja. U takvom okruženju neminovno su vođene i zanimljive rasprave o društvenim događajima, političkim stavovima, znanstvenim i književnim događajima.

2 Hrvatski narodni preporod. Hrvatska enciklopedija. [citirano: 2017-06-10]. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=26455>

3 *Il Nazionale* je izlazio u Zadru 1862. - 1871., odgovorni urednik bio je Natko Nodilo. *Il Dalmata* je izlazila u Zadru 1866. - 1916., odgovorni urednik bio je Luigi de Negovetich.

4 Franjevci narodnjaci na izborima. [citirano: 2017-12-14]. Dostupno na: https://www.fra-gimnazija-sinj.com/index.php?option=com_content&view=article&id=82&Itemid=58

5 Originalni je dokument izgubljen. Pronašao ga je o. Gavranović u Austrijskom državnom arhivu i prepisao ga. Prijepis se čuva u Arhivu Franjevačke klasične gimnazije u Sinju (AFGS, sv. 1).

6 Soldo, J. A. Odrazi kulturnih utjecaja tijekom posljednja tri stoljeća u varoši Sinja. // Historijski zbornik

je bio važno trgovačko središte dalmatinskog zaleđa. Sinjsko građanstvo šezdesetih godina 19. stoljeća tek je u začetku. Po statusu je uglavnom činovničko i poslovno, manje intelektualno. Zaposlenici državnih ustanova priklonjeni su okružnoj i državnoj vlasti. Mnogi domaći ljudi i doseljenici, skupa sa sinjskim posjednicima i trgovcima, bili su na tragu autonomaške politike. Siromašni, nepismeni i neprosvijećeni narodnjački puk, domoljubno raspoložen, pod „vodstvom“ franjevac, pokušava izići ispod skuta talijanaša i Beča. Sinjski franjevci, narodnjački usmjereni, stvarali su zajedništvo s pukom i otvarali u vrata pismenosti i kulture, a nadasve osnaživali važnost hrvatskog jezika i osjećaj naroda da je na svojoj zemlji i da kao većinsko stanovništvo treba aktivno utjecati na društvena gibanja i tragati za boljom budućnosti. Velike zasluge u tom pogledu pripadaju mladim, agilnim i obrazovanim profesorima tadašnje niže franjevačke gimnazije. Među njima osobito fra Anti Konstantinu Matasu i fra Jakovu Grupkoviću. Politička vlast u Sinju 1861. godine bila je u rukama sinjskih autonomaša koji su, vjerojatno pod utjecajem splitskog gradonačelnika dr. Ante Bajamontija, s velikom dozom odioznosti gledali na vlastiti hrvatski narod.⁷ Svoje političke stavove iznosili su u *Il Dalmati*, novini koja je bila autonomaško glasilo, čiji je stvarni program bio što bolje služiti liberalnim i vladinim autonomašima. *Il Dalmata* i *Il Nazionale* pratile su ta politička zbivanja gotovo svakodnevno. Nikola Tomasseo zauzimao se za autonomiju Dalmacije i posebnost dalmatinske narodnosti. U *Il Dalmati* često su se mogli pročitati negativni stavovi o narodnim slavjanskim čitaonicama koje su se otvarale diljem Hrvatske i Dalmacije.⁸ Nakon što je u Splitu 1862. godine otvorena Narodna slavjanska čitaonica, ubrzo su i sinjski narodnjaci, uz pomoć svojih franjevaca, nastojali iste godine dobiti dopuštenje vlasti za osnivanje narodne čitaonice u Sinju. Sinjska narodna čitaonica začeta je u danima silnog pritiska autonomaša. Većinsko hrvatsko stanovništvo nije prihvaćalo nametnutu autonomašku politiku i tako je i grad Sinj postao političkom arenom. Narodnjaci su uz potporu sinjskih franjevaca u zadarskim novinama *Il Nazionale* promicali svoje političke stavove.⁹ Među njima

43, 1(1990),188.

7 Splićanin dr. Ante Bajamonti (1822. - 1896.), boraveći u Sinju kao liječnik izgradio je prijateljske veze s tada uglednim Sinjanima.

8 Narodna čitaonica u Zadru otvorena je 1863. godine, kao i Slavjanska čitaonica u Dobroti, Narodna čitaonica u Budvi i Slavjanska čitaonica u Perastu. Narodna čitaonica cetinska osnovana je 1863. godine u Sinju, a otvorena 1867. Narodna kaštelanska čitaonica otvorena je 1864. godine. Narodna štionica u Dubrovniku osnovana je 1863. godine 1865. osnovana je Narodna čitaonica u Orebiću, a 1866. osnovane su Narodna slavjanska čitaonica u Šibeniku, društvo istog imena u Drnišu otvoreno je 1867. godine, Narodna čitaonica u Obrovcu, Društvo seoske izobraženosti u Murteru, koje je poslije promijenilo naziv u Hrvatska čitaonica. Narodna čitaonica u Kninu i Narodna štionica u Trogiru osnovane su također 1867. godine. Članovi Società del Casino u Jelsi na otoku Hvaru pretvorili su svoje društvo u Narodnu čitaonicu 1868. godine. Iste godine osnovana je čitaonica Hrvatski skup u Pučišćima na otoku Braču i Narodna čitaonica u Imotskom. Iste godine potvrđena su Pravila Makarsko-primorske čitaonice, a svoje je djelovanje započela 1869. Godine 1870. osnovane su Viški skup u gradu Visu, Narodna komiška zora u Komiži, Società del Cur Salon u gradu Hvaru, a društvo je počelo djelovati 1871. godine, kao i Čitaonica u Pregradi, Narodna čitaonica u Baljunima i Narodna čitaonica u Lokvama. Hrvatska čitaonica u Vrbniku na otoku Krku otvorena je 1871. godine, a iste godine i Narodna slavjanska čitaonica u Korčuli. Godine 1893. otvaraju se Cetinsko-mosorsko-dinarska slavjanska narodna čitaonica u Omišu i Narodna čitaonica u Kostreni. Prijateljski skup u Tisnom na otoku Murteru, Narodna čitaonica u Metkoviću i Slavjanski napredak u Splitu otvoreni su 1874. godine. [citirano: 2017-06-03]. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=13430#top>

9 Perić, [J. V.]. U borbi za narodni preporod. // Jubilarni broj „Narodnog lista“ (Il nazionale) 1862. -1912. [50] (1912), 49 piše: „*Dičnih je pera imao za suradnike a bistrih glava za sposobnike, u prvom redu franjevci, poznati pod imenom sinjski fratri: Matas, Milinović, Grupković, Ivanović, ljudi akademičkoga uzgoja. ...*“

osobito se isticao fra Ante Konstantin Matas¹⁰. Svoj obol dali su i drugi franjevci: Šime Milinović, Jakov Grupković, Nikola Ivanović i Špiro Tomić. Pišući članke u *Il Nazionale*, promicali su ideje Narodne stranke s namjerom da budu čitljive među inteligencijom koja je uglavnom govorila talijanski jezik i čitala na talijanskom jeziku.¹¹ Narodni list (*Il Nazionale*) trebao je osvijestiti i prosvijetliti dalmatinske seljake koji će uskoro biti stupovi Narodne stranke.¹² Dr. Ante Masovčić, fra Ante Konstantin Matas i Josip (Bepo) Tripalo, Stipanov, kao suradnici *Narodnog lista* u svojim su tekstovima promicali domoljublje i snagu hrvatskog narodnog bića.¹³ Pristaše narodnog preporoda smatrali su da će ujedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom jamčiti obranu prava i nacionalnih interesa slavenskog stanovništva Dalmacije, „mada su pojmovi nacije i narodnosti tada još bili poprilično nejasni“.¹⁴ U borbi za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom sinjskim franjevcima, profesorima Franjevačke gimnazije u Sinju, pridružile su se sinjske građanske obitelji Stipe Tripala, dr. Ante Masovčića, dr. Ante Tripala, dr. Dujma Rendića Miočevića, Andrije Stuparića, Jure Jerkovića i Ante Dedića-Lokme.¹⁵ Vatrene polemike s autonomašima vodili su fra Ante Konstantin Matas, ravnatelj Hrvatskog nižeg gimnazija, i prof. fra Jakov Grupković.¹⁶ Matas i Grupković smatrali su da su Hrvati i Slovinci (Slaveni) zapostavljeni u ekonomskom, političkom, kulturnom i religioznom pogledu. Prema Grupkoviću to je zbog pomanjkanja obrazovanog i osviještenog građanstva, a „probuđivanje i osvišćivanje“ posao je „učiona i državljana“.¹⁷ Matas drži da Dalmatinci ne smiju dopustiti da ih se smatra krvlju Slavenima, a duhom Talijanima, jer oni su i krvlju i jezikom i običajima samo Hrvati.¹⁸ Diljem Dalmacije autonomaši su osnivali i otvarali svoja *Gabinetto di lettura i Casina*. U početku su se u sinjskom *Casinu* zajedno okupljali autonomaši i narodnjaci. Kako se razlika u političkim stavovima sve više povećavala i pretvarala u učestale otvorene sukobe, narodnjaci su istupili iz *Casina*. Na taj čin autonomaši su odgovorili izbacivanjem *Il Nazionalea* iz *Casina* zbog pronarodnjačkih članaka. Tako je i u Sinju bila proskribirana hrvatska riječ i tisak. Izborne 1861. godine vodila

10 Antun Konstantin Matas (1833. – 1884.), franjevac, hrvatski političar i kulturni djelatnik. Diplomirao je u Beču slavensku filologiju, povijest i zemljopis. Od 1859. godine profesor je i ravnatelj Javnog višeg hrvatskog gimnazija u Sinju (Franjevačke klasične gimnazije u Sinju). Zbog nesuglasica s upravom Franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja napustio je franjevački red i postao biskupijski svećenik (1872.). Od 1878. godine ravnatelj je gimnazije u Dubrovniku. Bio je istaknuti preporoditelj i pisac znamenitih rasprava *Glas hrvatsko-slovinski iz Dalmacije, 1860.*; *Šilo za ognjilo, 1861.* Zagovornik je ujedinjenja Dalmacije s Hrvatskom, te više puta kandidat Narodne stranke na izborima. Jedan je od osnivača Arheološke zbirke u Sinju i začetnik sustavnih arheoloških iskapanja u Čitluku kraj Sinja. U nizu publikacija *Viestnik Hrvatskoga arheologičkoga društva, Narodni list, Glasnik dalmatinski, Pozor* objavljuvao je stručne rasprave o arheološkim istraživanjima, o prošlosti Sinja i franjevaca u Dalmaciji. Hrvatska enciklopedija. [citirano: 2017-06-03]. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=39376>

11 Horvat, R. Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji. Zagreb : Hrv. knjiž. društvo sv. Jeronima, 1935. Str. 27,28.

12 Narodna stranka u Kraljevini Dalmaciji osnovana je 1861. godine. Njezini istaknuti članovi bili su Mihovil Pavlinović, Miho Klaić, Juraj Biankini, Lovro Monti, Natko Nodilo, Gajo Bulat i Kosta Vojnović. Zalagali su se za ujedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom, za razvoj školstva u Dalmaciji i obrazovanje na narodnom jeziku. Narodna stranka ujedinila se sa Strankom prava 1905. godine u Hrvatsku stranku.

13 Dr. Ante Masovčić pisao je članke za Narodni list, a Vice Šalinović Pučke razgovore Marka i Tadije.

14 Jakir, A. Dalmacija u procesima stvaranja moderne nacije u 19. i 20. stoljeću. // Spalatumque dedit ortum : Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu, 2014. Str. 456.

15 Najstarija franjevačka gimnazija u Dalmaciji otvorena je 12. prosinca 1854. godine. Prva je uvela hrvatski kao nastavni jezik.

16 Matas, A. K. Glas hrvatsko-slovinski iz Dalmacije. Split : Zbornik „Kačić“, 1989. [Reprint].

Grupković, J. Zrcalo talijanstva u Dalmaciji. [S. l. : s. n.]. 1861. (U Beču : Mechytaristi).

17 Grupković, J. Nav. dj., str. 30.

18 Matas, A. K. Šilo za ognjilo. Zagreb : Tiskom dr. Ljudevita Gaja, 1861. Str. 14, 17.

se žestoka kampanja za Dalmatinski sabor, pa i u Sinju. Dr. Ante Bajamonti pokušao se nametnuti kao glavni nositelj jedinstva interesa dalmatinske buržoazije. Sinjski načelnik Ante Buljan javnim pismom (22. lipnja 1862.) potpore Nikoli Tomasseu svrstao se u autonomaški tabor.¹⁹ Sinjski dopisnik *Il Nazionale* objavio je tekst u kojemu optužuje gradonačelnika Buljana da je njegovo pismo od 22. lipnja 1862. nezakonito, tj. da nema potporu općinskih vijećnika. Nova sjednica Općinskog vijeća održana 6. kolovoza 1862. godine uz potpredsjednike Antu Midenjaka i Augustina Remetina, sedam vijećnika i 34 seoska glavara samo je potvrdila načelnikov raniji stav.²⁰

Nakon što je Split 1862. godine otvorio svoju Narodnu čitaonicu, Sinjani su iste godine započeli pripreme oko osnivanja svoje čitaonice, o čemu je izvještavao *Il Nazionale* i u br. 16 (1862.) objavio je da su „sinjski narodnjaci zatražili dozvolu za otvaranje Čitaonice Kačić Miošić“. Da su franjevci namjeravali čitaonicu nazvati imenom Andrije Kačića Miošića, piše i fra Ante Josip Soldo.²¹ *Il Dalmata* navodi da im fratri nude svoje prostorije na korištenje.²² Objavljuje kako će sinjski samostan vjerojatno čitaonici ustupiti i svoju biblioteku koja je „dosta bogata“. Pa ipak, do otvaranja nije došlo. Pučki Razgovori Marka i Tadije svjedoče kako se od otvaranja čitaonice nije odustalo.²³ Objavljivani su u Prilogu *Narodnog lista*.²⁴ Povremeno su ih nepotpisane objavljivali zadarski pop Ivan Danilo i franjevac Vinko Šalinović iz Sinja²⁵. Krajem 1866. godine fra Jakov Grupković zauzeo se za skoro otvaranje čitaonice. Uredništvo *Il Dalmate* pozorno je pratilo njegov rad i lažno objavilo da Grupković traži potpise seljaka po okolnim selima jer nema dovoljan broj članova da bi se čitaonica mogla otvoriti. Osim Matasa i Grupkovića, oko osnutka čitaonice angažirali su se dr. Ante Masovčić, Frano i dr. Ante Tripalo te dr. Dujam pl. Rendić Miočević. Uskoro *Il Dalmata* u br. 31 (1867.) priznaje da će se sinjska čitaonica ipak otvoriti. Podrugljivo izlaže da ima samo osam članova iz Sinja, a ostali su stranci. Pod strancima podrazumijeva franjevce sinjskog samostana. *Il Nazionale* je 5. lipnja 1867. godine objavio dvije važne vijesti iz Sinja: prvu da je Namjesništvo u Zadru dalo dozvolu za otvorenje čitaonice i drugu da autonomaši traže da se neki franjevci za vrijeme skorašnjih izbora protjeraju iz Sinja.²⁶

Kako bi mogli osnovati čitaonicu, sinjski narodnjaci i njihovi pristaše najprije su osnovali Društvo Narodne čitaonice cetinske, koje je početkom 1867. donijelo svoj pravilnik. Čitaonice se tada osnivaju kao društva radi jednostavnijeg postupka pri dobivanja suglasnosti vlasti i potvrde pravila za registraciju osnovne djelatnosti.

Trebale su strogo paziti da se ne deklariraju kao politička društva. Carsko kraljevsko namjesništvo odobrilo je Pravilnik Društva Narodne čitaonice cetinske u Sinju u Zadru 20. svibnja 1867. godine pod brojem 6795-768. Odobrenje je potpisao barun Franjo Filipović. Pravilnik je iste godine tiskan u Splitu brzotiskom Antuna Zanonija.

19 O načelniku Anti Buljanu, talijanašu vidi u: Prilog Narodnom listu br. 53 (30 .8. 1862.), [1].

Ime mu se pojavljuje i u varijanti Antonio Buglian.

20 Kosor, K. Franjevci i hrvatski narodni preporod u Cetinskoj krajini 1860. - 1870. Sinj : Ogranak Matice hrvatske, Franjevačka klasična gimnazija; Franjevački samostan, 2004. Str. 35.

21 Soldo, J. A. Djelovanje franjevaca Provincije Presvetog Otkupitelja kroz 250 godina (1735. - 1985.). // Kačić 17(1985), 279.

22 Kosor, K. Nav. dj., str.35, 36.

23 Na Miholjdan u Trilju Marko i Tadija. // Prilog uz Narodni list 2,79 (3. 10. 1863.) [3/4]. ... „ u njoj bi se narodni ljudi mogli vježbati u narodnom razgovoru,... doznati kako se naša braća narodna po ostalom svijetu vladaju“.

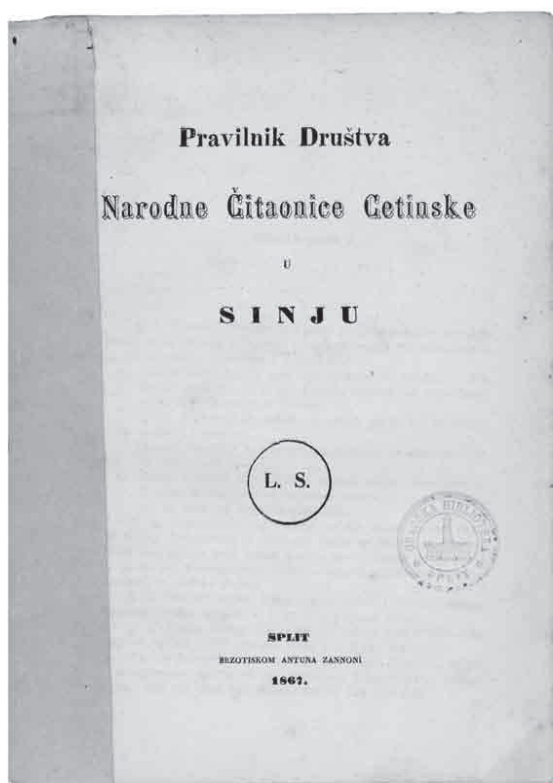
24 Prilozi Narodnog lista nemaju paginirane stranice te su brojevi stranica stavljeni u zagrade.

25 Fra Vinko Šalinović objavljivao je pod pseudonimom Hrvat Neznanović.

26 Sinj, 5. Giugno. // *Il Nazionale* 6, 47 (1867), 183.

Pravilnik Narodne čitaonice cetinske u Sinju

Pravilnik propisuje i određuje ustrojstvo Društva kao dobrovoljne udruge te u osam poglavlja utvrđuje dužnosti i prava članova. Postoje tri reda članova: ustanovitelji, uživatelji (korisnici) i začasnici (počasni članovi). Društvo djeluje na temelju samofinanciranja, tj. članarine i dobrovoljnih priloga članstva. Ustanovitelji pri upisu prilažu u društvenu glavnicu 20 forinti za

pokućstvo i naprave u Čitaonici i obvezni su kao i korisnici (uživatelji) mjesečno priložiti 4 forinte za „izdržavanje namišća“ u Čitaonici. Ustanovitelji i korisnici mjesečne priloge daju unaprijed, svakoga mjeseca. Ako se žele ispisati iz Društva, dužni su dva mjeseca ranije od Upraviteljstva Čitaonice pismeno zatražiti ispisnicu. Počasne članove imenuje Društvo „poradi njihova dostojanstva prema narodu“, i oni nisu obvezni novčano doprinositi. Svaka uljudna osoba upisom u Društvo može postati korisnikom, a o tome tko može biti primljen među ustanovitelje, na prijedlog Upraviteljstva, glasovanjem odlučuje Skupština Društva Narodne čitaonice cetinske. O novom članu korisniku odlučuje Upraviteljstvo većinom glasova. Svi članovi koji su primljeni u Društvo trebaju biti upisani u Društveni imenik.

Slika 1. Pravilnik Narodne čitaonice cetinske u Sinju, 1867. (Sveučilišna knjižnica u Splitu, [sign. I 1 G 220])

Na vrhu imenika počasni su članovi, zdesna ustanovitelji i slijeva korisnici. Usluge Čitaonice besplatne su za članove obitelji ustanovitelja i upisanih korisnika, za strance 15 dana, za studente sveučilišta i bogoslovije za vrijeme njihovih praznika. Pravilnik obrazlaže i svrhu Društva Narodne čitaonice cetinske i nabraja: „gojenje materinskog jezika, razvijanje znanstva i uljudnosti, te raspružanje domorodnog uzgojenja među svim stališima gradskim“.²⁷ Programske su osnove u biti ilirske: briga za narodni hrvatski jezik, promicanje narodne pismenosti, književnosti i nacionalnog duha. Jasno se očituje nabavna politika i odabir građe novoutemeljene Čitaonice. Da bi ostvarilo svoju svrhu, Društvo namjerava nabavljati djela „slavjanske“ književnosti, dnevne novine državnog, znanstvenog i umjetničkog sadržaja te omogućiti korisnicima učenje i raspravljanje o sadržaju koji se tiče domovine i narodnosti. Čitaonica je mjesto druženja, prijateljskih sastanka, zabave, plesa i pjevanja. Ustanovitelji imaju prava i dužnosti pa mogu npr. mijenjati pravila Društva, mogu ga ugasiti ako su tri trećine članstva za njegovo gašenje i po svojoj volji odrediti što će s imetkom. U sedmom poglavlju naglašeno je da se knjižnica Čitaonice ne može ni prodati ni razdijeliti, već „sahraniti za utemeljenje javne knjižnice u mistu“.²⁸ Peteročlano Upraviteljstvo u sastavu predsjednik, dopredsjednik,

²⁷ Pravilnik Društva Narodne čitaonice cetinske u Sinju. Split : Brzotiskom A. Zannoni, 1867. Str. 4.

²⁸ Nav. dj., str. 10.

perovođa, knjižničar i blagajnik između sebe većinom glasova bira predsjednika Društva. Mandat Upraviteljstva traje godinu dana i krajem prosinca biraju se novi članovi. Ako odabrani član Upraviteljstva ne prihvati mandat, dužan je platiti kaznu.²⁹ Plaćanjem se može „otkupiti“ prije nego mu isteknu dvije godine i bude ponovo biran u Upraviteljstvo i ne prihvati li ga, nije dužan plaćati kaznu. Ako član Upraviteljstva želi napustiti poziciju, u roku od deset dana Skupština treba izabrati njegova zamjenika. Za počinjene greške član Upraviteljstva najprije dobije usmenu opomenu od Društva, potom i pismenu, za što je potrebna većina glasova upraviteljskog skupa. Tko otuđi imovinu Čitaonice, mora platiti kaznu. Upraviteljstvo je ovlašteno i odgovorno da pristigle knjige, novine i časopise može poslati udaljenim članovima ustanoviteljima i korisnicima. Time bi se moglo zaključiti da Čitaonica djeluje djelomično kao posudbena knjižnica. Upraviteljstvo zastupa Društvo kod vlasti, javnih zadruga i pojedinih lica. Dužno je točno i odgovorno upravljati imetkom, sazivati članstvo na skup i izvršavati odredbe Skupštine Društva. Pazi se na ispunjavanje društvenih propisa, na red i pristojno ponašanje članova pa su predviđene opomene i isključenja za neprimjereno ponašanje, kršenje pravila Društva, postojećih zakona, remećenje unutarnjeg reda Društva ili počinjenje velikog nedjela. Osim što je nabavljalo knjige, Upraviteljstvo je vodilo brigu o financijama, godišnjoj potrošnji i proračunu. O prijedlozima koji nisu svrhoviti i pozitivni za Društvo prosuđuje Skupština. U korespondenciji i službenim dopisima s potpisom predsjednika i blagajnika, kao i raspravama na Skupštini, treba se koristiti hrvatskim jezikom. Blagajnik (računovođa) pobire mjesečne priloge, plaća troškove, određuje godišnje potroške i proračune. Dužan je dati pismeno svjedočanstvo o ustanoviteljskim darovštinama i mjesečnim priložima. Tri od pet mogućih glasova čini odluke Upraviteljstva pravovaljanim. Zasjedanje Upraviteljstva i Skupštine vodi upravitelj s pravom dopuštanja i oduzimanja riječi. Perovođa vodi zapisnik odluka Upraviteljstva i Skupštine i svega što se tiče Društva. Upraviteljstvo određuje datum održavanja Skupštine i oglašava ga na vratima Čitaonice. Zahtjevom trećine ustanovitelja Upraviteljstvo saziva Skupštinu u roku od petnaest dana. Ustanovitelj koji nije u mogućnosti prisustvovati Skupštini može drugom ustanovitelju dati pismeno dopuštenje da ga zamijeni. Svake godine u prvoj polovici prosinca ustanovitelji trebaju biti sazvani na Skupštinu da bi odabrali novo Upraviteljstvo i imenovali „prividnike“ koji bi trebali predvidjeti troškove za nastupajuću godinu. Do kraja siječnja Skupština treba prihvatiti proračun i potrošnju. Upraviteljstvo, predsjednik i prividnik biraju se pismeno. O prijedlozima danim na glasovanje tijekom Skupštine razgovara se sve dok se predmet rasprave ne izbistriti i prihvati većinom glasova. Postoji odredba da je za knjižnicu potrebna posebna soba u Čitaonici i odredba što će se nabavljati.³⁰ Nabavljat će se, po mogućnosti, djela pjesnička, pučka i umjetnička, svjetovna i pobožna iz hrvatske i općeslavenske književnosti. Nabavljat će se i djela na stranim jezicima ako su važna za narod i domovinu.³¹ O financijama ovisi hoće li biti nabavljena djela slavenskih zaslužnika u različitim strukama. Knjige se popisuju redom pristizanja i čuvaju na policama pod ključem. One važne za domovinu i više cijenjene trebaju se spremati na posebne police. Svake godine mora se sastaviti kazalo knjiga koje je Društvo kupilo i darovatelji darovali te popisati darovatelje knjiga.

²⁹ Nav. dj., str. 6.

³⁰ Nav. dj. str.9.

³¹ Isto, str.9. „Za knjižnicu nabavljat će se, po mogućnosti dila pjesnička i prostopisna pučka, umjetna, svitovna, pobožna iz Hrvatske i obće Slavljanske književnosti.“

Čitaonica je otvorena svaki dan, sukladno praznicima i blagdanima. Posudba knjiga bilježi se na zadužnicama s potpisom korisnika. Na kraju godine dnevnici, novine i časopisi sabiru se i uvezuju u sveščiće. Društvo se može ugasiti ako na to pristanu tri trećine članova. O imetku odluku donosi Upraviteljstvo, ali knjižnica se ne može ni prodati ni razdijeliti, već „sahraniti u temelje javne knjižnice u mistu“. Pravilnikom su propisane različite odredbe kao npr. o dostupnosti knjige za goste, prijedlozi i potrebe čitatelja za nabavu novih naslova, pritužbe korisnika, dopuštenje da se u prostoru Čitaonice može pušiti u svim sobama osim jedne koju odredi Upraviteljstvo. Spominje se i zabrana dovođenja pasa u Čitaonicu. I završno, nikakva bitna promjena u ovom pravilniku ne može se poduzeti bez odobrenja nadležnih državnih vlasti.

Djelovanje Narodne čitaonice cetinske u Sinju

Narodna čitaonica cetinska započela je svoje javno djelovanje 4. listopada 1867. godine. Bila je smještena na desnoj strani središnjeg sinjskog trga, današnjeg Trga kralja Tomislava, u prostorima koji su bili u posjedu franjevačkog samostana.³²

Preko puta Narodne čitaonice cetinske, na suprotnoj strani trga, nalazio se autonomaški Casino, koji je 1873. godine zamijenilo novoosnovano društvo Societa Armonia. Kako su čitaonice bile smještene jedna nasuprot drugoj, često je dolazilo do fizičkog obračuna među članovima suprotnih političkih opcija – autonomaške i narodne. Uz pogrdne riječi ponekad je za obranu ili napad korišteno i manje kamenje. Čitaonica je ubrzo postala omiljeno kulturno-prosvjetno okupljalište gdje su se održavala predavanja, koncerti, plesovi, izložbe i politički sastanci. Stvorila je aktivniji život u gradu. Kako navodi fra Josip Ante Soldo: „Učvrstilo se civilno kulturno gibanje koje će s vremenom sve više rasti.“³³ Ona će odigrati presudnu ulogu u borbi narodnjaka za narodna prava. O djelovanju Čitaonice malo se zna jer je dosad poznat vrlo mali broj pisanih podataka o njoj.

Slika 2. Trg kralja Tomislava, lijevo na 1. katu trokatnice je prostor u kojem je bila smještena Narodna čitaonica cetinska, a na 2. katu Franjevačka klasična gimnazija, u slijedu crkvene prostorije i crkva Čudotvorne Gospe Sinjske.

³² U narodu trg zvan Pijaca.

³³ Soldo, J. A. Odrzi kulturnih utjecaja tijekom posljednja tri stoljeća u varoši Sinj. // Historijski zbornik 43, 1(1990), 189-195.

Što je ona značila za cetinski puk najbolje se može zaključiti iz pučkih razgovora koji su često objavljeni u prilogu Narodnog lista kao npr. Razgovori Miše i Tita koji se sretnu u Kolovratu kod sela Kijeva blizu Vrlike i s Dragom razgovaraju o općinskim problemima, zapravo o malenom broju pristaša autonomaške opcije koja želi upravljati većinom, tj. pristašama Narodne stranke. Za primjer Drago navodi Sinj: ... „*Ta u Sinju veća je snaga protivštine bila pa je pred onim velikim junakom što se 'Narodnost' zove nestade. Raštrkaše se Tvrdkovi i Šmerlingovci te se i onaj vazduh pročisti, pak je i onde sad sve narodno; a to ti pokazuje među ostalom i Narodna slovianska čitaonica, u koju se skupljaju varoška gospoda i Cetinski junaci, ter kao braća i sinovi jedne majke se ljube i vesele: svirke i narodne pjesme svire, a mlađarija dična popjeva, da ti srce reste.*“³⁴ O raspoloženju i brojnosti članstva Čitaonice doznajemo također iz opisa događaja koji se zbio u Sinju 2. siječnja 1869. godine. Naime, među članovima Čitaonice veći je broj težaka i „crvenkapića“. „*Ti narodnjaci pod crvenkapom kad su svečane zabave u čitaonici dohode u sjajnom hrvatskom odijelu s oružjem za pojasom. Tako odjeveni i obružani dohodili su lani, tako i ove godine. Nikad na njihovo ponašanje ni njihovu nošnju ne bi tužbe.*“³⁵ No, kada su u veljači 1869. godine s oružjem došli u Čitaonicu na plesnu zabavu, zabranjen im je unos oružja, dok su članovi *Casina* naoružani slobodno ulazili u *Casino*. *Il Dalmata* je često objavljivao anonimne dopise o raspojasanu ponašanju u Čitaonici, samostanu, gimnaziji, laži o franjevcima, osobito agilnim franjevačkim gimnazijskim profesorima Matasu, Grupkoviću, Šalinoviću i Miloševiću, a kao pozitiviste spominje župnika Mili(n)čevića i dr. Antu Tripala. Narodnjačka pera takve objave često pokušavaju demantirati.³⁶ O događajima autonomaško-narodnjačkih sukoba oko Čitaonice, pjesama i skarih izbora, iz Sinja se redovito izvještavalo.³⁷ Narodni koledar tiskan u Zadru više je puta 1873. - 1887. u pregledu među ostalim čitaonicama spomenuo i sinjsku čitaonicu. Narodni list u rubrici Domaće vijesti donosio je kratka izvješća, čestitke i sućuti. Više puta spomenuta je i sinjska čitaonica. Tako je objavom smrti cijenjenog vrličkog zastupnika Krste Kulušića, koja se dogodila usred Sinja, objavljeno da „*Čitaonica sinjska u znak sažaljenja obustavi ples. Varoš cijeli žali smrt vrijednoga starine. Prijatelji pripravljaју žalostnu pratnju tijela.*“³⁸ Nakon što su u Zadarsko-benkovačkom kotaru izabrani narodnjaci 12. ožujka 1874. godine iz Sinja im stižu brojne čestitke, osobito dr. Mihi Klaiću. „*Za općinu sinjsku načelnik Tripalo; za birače cetinske dr. Tripalo, za sinjsku čitaonicu predsjednik Masovčić piše: Vašem izboru, sjajnom dokazu kako je u samoj slozi narodna pobjeda, iz srca se raduje za sinjsku čitaonicu predsjednik Masovčić.*“³⁹ Narodni list je 1882. godine zabilježio čestitku Čitaonice i naroda cetinskog Splitu zbog pobjede narodnjaka na izborima za splitsku općinu.⁴⁰ Jasno je da su među osnivačima Čitaonice u Sinju bili sinjski franjevci, profesori Franjevačke gimnazije. Uz fra Antu Konstantina Matasa zauzeo se i mladi franjevac fra Jakov Grupković.⁴¹ Nije izostala

34 Miše i Tita sretnu se u Kolovratu kod sela Kijeva. // Narodni list prilog Il Nazionale 8, 9(1869), [2].

35 Naši dopisi. // Il Nazionale 8, 1(1869), 4, ... Ali skori izbori navještali su narodnjačku pobjedu. Ugledniji težaci, pošteniji seljani, seoski glavari sve to se u Čitaonicu zgrće da 'oči im vide da hrvatski barjak, barjak je cetinskih Hrvata? Pa se čuje: „Živio hrvatski kralj ... Živio hrvatski jezik! Živili narodnjaci! Živili Hrvati.“

36 Naši dopisi. // Prilog Narodnog lista 13(13. 2. 1869.), [2].

37 Naši dopisi. // Prilog Narodnog lista 15(20. 2. 1869), [1-2].

Naši dopisi. // Prilog Narodnog lista 18(24. 2. 1869.), [2-3].

38 Domaće vijesti. // Narodni list 13, 14(18. 2. 1874.), 27.

39 Domaće vijesti. // Narodni list 13, 21(14. 3. 1874.), 43.

40 Slava preporođenom Splitu! // Narodni list 59 (2. 8. 1882.), 1.

41 Jakov Grupković (1833. - 1911.), franjevac, profesor Javnog višeg hrvatskog gimnazija u Sinju (Franjevačka klasična gimnazija u Sinju). Diplomirao na Sveučilištu u Beču. Napustio je franjevački red

potpora gvardijana fra Špira Tomića. Uz njih su bili i ugledni članovi Narodne stranke, Sinjani Stipe Tripalo, dr. Ante Masovčić, inicijator prvog dogovaranja oko Čitaonice i njezin prvi upravitelj, dr. Ante Tripalo, Andrija Stuparić, Jure Jerković i Ante Dedić-Lokma. Pridružio im se i Splitsanin Dujam pl. Rendić Miočević, koji je bio izabran za vijećnika prvog narodnjačkog Općinskog vijeća grada Sinja.⁴² Nisu svi franjevci u Sinju jednako gledali i doživljavali nove vrijednosti koje su proizašle iz Čitaonice. Neki su u njoj vidjeli opasnost za asketski način franjevačkog života, a za neke je ona bila samo kulturni vidik u svijet. Taj raskol u mišljenju očitovan je naročito u vremenu kada je Franjevačka gimnazija trebala postati javnom državnom ustanovom. Mlađi profesori, školovani na bečkom sveučilištu, u tome su vidjeli moguću lakši način da se narod kulturno uzdigne, nacionalno osvijesti i spremno preuzme sudbinu u svoje ruke. Tradicionalisti su vidjeli javno djelovanje Franjevačke gimnazije kao propast stege i redovničkog života. U tom kontekstu zanimljivo je pismo što ga je fra Ivan Marković uputio generalu franjevačkog reda Bernardinu da Portogruaro 7. svibnja 1871. godine u kojem je dio posvećen i Čitaonici.⁴³ Za njega je gimnazija rak-rana što proždire Provinciju. „Njezini profesori, koji su postali državni službenici, darovali su državi Gimnaziju samo da mogu primati državnu plaću a tom plaćom su izgradili 'prokletu' čitaonicu, u kojoj je fratar tajnik, na 'začuđenje nebesa', pozivao na javni ples.“⁴⁴ Markovićev stav o Čitaonici proizlazi isključivo iz redovničkih razloga. Fra Ivan Marković daje jednostranu i iskrivljenu sliku o profesorskom djelovanju u Čitaonici.⁴⁵ I fra Alfonso Šimunović ustvrdio je generalnom pohoditelju Analectu da S. Feliceu da se u „čitaonici igra na karte i pjevaju narodne pjesme“. Čitaonice su preuzele na sebe ideološku i avangardnu ulogu narodnog preporoda.⁴⁶ Malo je pronađenih podataka o fondu koji je Čitaonica posjedovala. S obzirom na franjevačku angažiranost oko otvaranja Čitaonice, pretpostavlja se da je začetni dio fonda doniran iz njihove franjevačke knjižnice, dio fonda nabavljao se kupovinom, naročito novina i časopisa iz tog razdoblja. U *Bollettino agrario della Dalmazia* = Gospodarski list dalmatinski god. 2, br.1 (1873) navodi se, uz ostale primatelje s područja Cetinske krajine, da ga je primala i Narodna čitaonica u Sinju već od 1872. i 1873. godine.⁴⁷

1870. godine i prešao u svjetovne svećenike. Bio je profesor u splitskoj i dubrovačkoj gimnaziji. Prezime mu se pojavljuje i u varijantama Grubković i Grubković-Puljan.

42 Dujam pl. Rendić Miočević (1834. - 1915.), pravnik i prvi splitski narodnjački načelnik (1882. - 1885.). Član Narodne stranke, zalagao se za uvođenje hrvatskog jezika kao službenog u svim javnim službama na području Dalmacije, za ujedinjenje Dalmacije s Bansom Hrvatskom. Otvorio je odvjetnički ured u Sinju. Bio je član prvog sinjskog narodnjačkog vijeća izabranog 1869. godine. Sinjsko je vijeće te godine uvelo hrvatski jezik za službeni jezik sinjske općine i hrvatsku trobojnicu kao službenu zastavu općine. Izabran je za zastupnika Dalmatinskog sabora 1877., a 1879. godine izabran je za zastupnika u bečkom Carevinskom vijeću.

43 Fra Ivan Marković (1839. - 1910) franjevac iz Sinja, profesor dogmatske teologije i crkvene povijesti, pisac teoloških, povijesnih, polemičkih i putopisnih djela, prevoditelj, autor knjige Sinj i njegovo slavlje : 1887. : spomen knjiga u 11 slika. Zagreb : Dionička tiskara, 1898. Pretisak iste izdali su u Sinju Franjevački samostan, Poglavarstvo Grada i Ogranak Matice hrvatske 1998.

44 Kapitanović, V. Franjevačka gimnazija u Sinju između liberalizma i državnog jurisdikcionizma. // Franjevačka klasična gimnazija u Sinju : 1838. - 1988., 1854. - 2004. : radovi sa Znanstvenog skupa „150. obljetnica Franjevačke klasične gimnazije u Sinju s osvrtom na ostalo školstvo u Cetinskoj krajini“ održanog 1989., proširen 2004. u prigodi 150. obljetnice javnosti Gimnazije / ured. J. Grabovac. Split : Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja ; Sinj : Franjevačka klasična gimnazija, 2004. Str. 347.

45 Nav. dj., str. 340.

46 Grabovac, J. Narodne čitaonice : [osnivanje prvih čitaonica u Dalmaciji i njihovo značenje]. // Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri : zbornik / [ured. J. Ravlić]. Zagreb : Matica hrvatska, 1969. Str. 192.

47 *Bollettino agrario della Dalmazia* = Dalmatinski gospodarski list 2 1 (1873), 16.

ZAKLJUČAK

Na isteku je značajna godina u kojoj ne bi bilo primjereno prešutjeti osnivanje Narodne čitaonice cetinske u Sinju, te prve kulturne institucije u gradu koja je bila javno dostupna svim slojevima društva, prosvijećenom građanskom sloju i nepismenom ili polupismenom seoskom sloju. Nastala je kao jedan od značajnijih produkata hrvatskog narodnog preporoda, koji je promicao narodne ilirske ideje, borbu za narodni jezik i ujedinjenje hrvatskog teritorija. Narodna misao u Dalmatinskoj zagorinjala je i rađala se veoma sporo. Mogući razlozi mogli bi se opravdati višestoljetnom mletačkom vladavinom, austrijskom birokracijom, a najviše ekonomskom i kulturnom zapuštenošću i nepismenošću i neprosvijećenošću pučanstva.⁴⁸ Čitaonica je bila mjesto prosvjete i zabave, okupljanja oko političkih programa, mjesto prikazivanja kazališnih predstava, plesnih i koncertnih događaja. Čitaonici nije bila svrha ukloniti postojeći jaz između inteligencije i nepismenih, između seoskog načina življenja i gradskog, nego postepeno širiti kulturu knjige među čitateljima, otvoriti nove vidike i pomoći u stvaranju novog narodnog društva prožetog osjećajem za vlastiti identitet, hrvatski jezik i kulturu. Zadaća čitaoničkog društva bila je promicanje određenih društvenih, demokratskih i nacionalnih ideja. Bila je jako važna za seosko stanovništvo radi otežanog prosvjećivanja koje je tada bilo prepušteno ambicioznijim učiteljima ili dobrohotnim svećenicima, a škole na selima još nisu bile formirane. Čitaonica ih je upućivala u onodobna politička i kulturna događanja. Sinjski franjevci nisu samo propovijedali bogoljublje i domoljublje nego su nastojali uspostaviti i uljuđeniji odnos prema siromašnom i izrabljenom cetinskom puku, osnažiti ga za aktivan domoljubno-politički stav i učinkovitiji rad za vlastiti i društveni napredak. Matas i Grupković svojim djelima (ne samo tiskanim) dokazali su da je Dalmacija kolijevka srednjovjekovne hrvatske države, da su Dalmatinci najvećim dijelom Hrvati i da je pravedno da se Dalmacija sjedini s ondašnjom Hrvatskom i Slavonijom, da hrvatski jezik treba biti nastavni jezik u svim školama. Radom se nastoji doprinijeti proučavanju kulturne povijesti grada Sinja i okolnih mjesta koja mu gravitiraju te otkrivanju razvoja kulturnih udruga koje su začete otvaranjem Čitaonice kao npr. diletantske kazališne skupine, različitih glazbenih udruga s različitim svjetonazorskim predznakom.⁴⁹ Narodna čitaonica cetinska je kao prethodnica stvorila pretpostavke za kasniji razvitak čitaonica i knjižnica u gradu i dala doprinos izravno pučkom knjižničarstvu u ondašnjim nezavidnim političkim i materijalnim prilikama. Dokumentacija o Čitaonici još je uvijek gotovo nepoznata. Nije poznato u kolikom je opsegu postojala i je li uopće sačuvana.⁵⁰ Prema pisanju Pere Matasa dio rukopisne ostavštine Ante Konstantina Matasa tijekom 1942./43. trebao je preuzeti od bolesnog Jakova Bartulovića, profesora Franjevačke klasične gimnazije u Sinju. To nije bilo moguće radi ratnog stanja i Bartulović je umro

48 Grabovac, J. Narodne čitaonice : [osnivanje prvih čitaonica u Dalmaciji i njihovo značenje]. // Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri : zbornik / [ured. J. Ravlić]. Zagreb : Matica hrvatska, 1969. Str. 191.

49 Grabovac, J. Nav. dj., str. 191. Što bi mogla biti zasebna tema nekog drugog rada. No, činjenica je da je osnivanjem Čitaonice zaživio kulturni, prosvjetni i vjerski život Sinja neospornom zaslugom franjevac, ali i imućnih gradskih obitelji kao što su npr. Tripalo, Buljan, Masovčić, Stuparić, Jerković, Lovrić i drugi.

50 U Arhivu knjižnice franjevačkog samostana u Sinju ne postoji pisani trag o utemeljenju i djelovanju Čitaonice. Pretpostavlja se da su izravno involvirani u njezino osnivanje i rad fra Ante Konstantin Matas i fra Jakov Grupković napuštanjem franjevačkog reda ponijeli i svoju privatnu arhivu iz tog perioda u kojoj su vjerojatno postojale zabilješke o zbivanjima iz tog perioda.

u splitskoj bolnici.⁵¹ Gdje je Matasova rukopisna ostavština i sadrži li kakav podatak o Narodnoj cetinskoj čitaonici, ostaje nepoznato. Poznato je da je Narodna stranka na državnoj razini 1905. godine ušla u Hrvatsko-srpsku koaliciju. Nakon što je izgubila izbore 1906. godine raspala se. Dio članstva prešao je u Hrvatsku stranku prava. Naime, postoje indicije da je na mjestu nekadašnje Narodne čitaonice cetinske 1900. godine bila Pravaška čitaonica, što bi moglo značiti da je nastavila s radom pod drugim imenom i da su njezine knjige u temeljima „čitaonice u mistu“.⁵²

51 Matas, P. Profesor Antun Konstantin Matas. // Zadarska revija 12 (1963), 55-57.

52 Dalbello, L. Sinj u sjećanju : 1910. - 1918. Sinj : Matica hrvatska, ogranak Sinj, 1996. Str. 9, 11, 16.

Vidi i Domazet, D. Zbirka razglednica Muzeja Cetinske krajine – Sinj. Sinj : Muzej Cetinske krajine, 2016. Str. 15.

Literatura

- Dalbello, L. Sinj u sjećanju : 1910. - 1918. Sinj : Matica hrvatska, ogranak Sinj, 1996.
- Domaće vijesti. // Narodni list 13, 14 (18. 2. 1874.), 27.
- Domaće vijesti. // Narodni list 13, 21 (14. 3. 1874.), 43.
- Domazet, D. Zbirka razglednica Muzeja Cetinske krajine – Sinj. Sinj : Muzej Cetinske krajine, 2016.
- Franjevačka klasična gimnazija u Sinju : 1838. - 1988., 1854. - 2004. : radovi sa Znanstvenog skupa „150. obljetnica Franjevačke klasične gimnazije u Sinju s osvrtom na ostalo školstvo u Cetinskoj krajini“ održanog 1989., proširen 2004. u prigodi 150. obljetnice javnosti Gimnazije / ur. Josip Grabovac. Split : Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja ; Sinj : Franjevačka klasična gimnazija, 2004.
- Franjevci narodnjaci na izborima. [citirano: 2017-12-14]. Dostupno na: https://www.fra-gimnazija-sinj.com/index.php?option=com_content&view=article&id=82&Itemid=58
- Grabovac, J. Narodne čitaonice : [osnivanje prvih čitaonica u Dalmaciji i njihovo značenje]. // Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri : zbornik / [ured. J. Ravlić]. Zagreb : Matica hrvatska, 1969. Str. 190-191.
- Grupković, J. Zrcalo talijanstva u Dalmaciji : razor i prosutak Dalmaciji u njezinim učionicam Beč : Tiskom o. o. Mechytaristov, 1861.
- Hrvatski narodni preporod. Hrvatska enciklopedija. [citirano: 2017-06-10]. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=26455>
- Jakir, A. Dalmacija u procesima stvaranja moderne nacije u 19. i 20. stoljeću. // Spalatumque dedit ortum. Split : Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu, 2014. Str. 456.
- Kosor, K. Franjevci i hrvatski narodni preporod u Cetinskoj krajini 1860. - 1870. Sinj : Matica hrvatska, Ogranak ; Franjevačka klasična gimnazija ; Franjevački samostan, 2004. [Reprint].
- Matas, A. K. Glas hrvazsko-slovinški iz Dalmacije. Zagreb : [I. K. Sakcinski], 1860.
- Matas, A. K. Šilo za ognjilo: odgovor na govor dra. Bajamonta izrečen dne 23. prosinca 1860. u viću minicipa splitskoga. Reprint. Split : Zbornik Kačić, 1989.
- Miše i Tita sretaju se u Kolovratu kod sela Kijeva. // Narodni list prilog Il Nazionalea 8, 9 (1869), [2].

- Matas, P. Profesor Ante Konstantin Matas. // Zadarska revija 12 (1963), 55-57.
- Na Miholjdan u Trilju Marko i Tadija. // Prilog uz Narodni list 2, 79 (3. 10. 1863.), [3/4]
- Narodna stranka. [citirano: 2017-10-03]. Hrvatska enciklopedija. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=42989>
- Naše stare čitaonice u Dalmaciji. // Novo doba 20, 164 (17. 7. 1937.), 10.
- Naši dopisi. // Il Nazionale 8, 1 (1869), 4.
- Naši dopisi. // Prilog Narodnog lista 13 (13. 2. 1869.), [2].
- Naši dopisi. // Prilog Narodnog lista 15 (20. 2. 1869.), [1-2].
- Naši dopisi. // Prilog Narodnog lista 18 (24. 2. 1869.), [2-3].
- Obad, S. Razvoj hrvatskog narodnog preporoda u Dalmaciji. // Hrvatska obzorja 1, 1 (1993), 148-155.
- Perić, [J. V.]. U borbi za narodni preporod. // Jubilarni broj „Narodnog lista“ (Il Nazionale) 1862. - 1912. [50] (1912), 49.
- Pravilnik Društva Narodne čitaonice cetinske u Sinju. Split : Brzotiskom Antuna Zanonni, 1867.
- Prilog Narodnom listu br. 53 (30. 8. 1862.), 271.
- Razgovor Marka i Tadije na Muću. // Prilog uz Narodni list 5, 32 (21. 4. 1866.), [2-4].
- Slava preporođenom Splitu! // Narodni list 59 (2. 8. 1882.), 1.
- Soldo, J. A. Odrazi kulturnih utjecaja tijekom posljednja tri stoljeća u varoši Sinja. // Historijski zbornik 43, 1(1990), 189-195.
- Soldo, J. A. ; J. Šetka. Sinjska spomenica 1715. - 1965. Sinj : Split : Franjevački Provincijalat, 1965.
- Soldo, J. A. Djelovanje franjevacu Provincije Presv. Otkupitelja kroz 250 godina (1735. - 1985.). // Kačić 17(1985), 197-360.
- Stojković, M. Politički i kulturno-književni horizont jednoga dalmatinskoga Hrvata iz god. 1861. // Nastavni vjesnik 43(1934/1935), 209-219.
- Zemaljska uprava. Čitaonice. // Narodni koledar novi i stari, (1873), 41; (1876), 48.